

УДК 122/129

Гюбрис як фактор формування злочинної особистості

В.В. СУРКОВ

Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка, м. Суми, Україна,
E-mail: vokrus@ukr.net**Авторське резюме**

Злочинна особистість протягом тисячоліть є об'єктом філософських досліджень. Для філософської антропології, зокрема, важливо зрозуміти, які складові людської природи можуть розцінюватися як злочинні. Поняття «гюбрис», що з'явилося у давньогрецькій культурі, сьогодні отримало друге дихання. Воно активно використовується (особливо на Заході) для позначення світовідношення людини, що обумовлює її занадто зарозумілу, зухвалу поведінку, яка становить суспільну небезпеку. Поняття «гюбрис» найчастіше використовується у критиці певних політиків. Але ми пропонуємо розширити сферу його застосування також на інші сфери суспільного життя. В історії кримінології є багато прикладів злочинних осіб з гюбрисом, особливо серед небезпечних злочинців. Тому гюбрис можна вважати криміногенним фактором, що потребує дослідження та обмеження з боку суспільства. В іншому випадку виникає ситуація, яку, за аналогією з терміном «сп'яніння владою», можна назвати «сп'яніння безкарністю». Ця теза підтверджується авторитетними теоріями, розробленими у кримінології, соціології, психології тощо. Також вона узгоджується із деякими сучасними філософськими поглядами на природу злочинної особистості. Аналіз факторів, що стимулюють появу та зростання гюбрису, дозволяють зробити висновок про те, що найбільшою мірою вони присутні у масовому суспільстві. Породжувана ним аномія (втрата ціннісних орієнтирів) може проявлятися як гюбрис, який часто виступає як криміногенний фактор. Таким чином, обмеження гюбрису потребує змін в організації всього суспільного життя.

Ключові слова: аномія, гюбрис, гюбрістичний, злочинна особистість, мотиви злочину, ціннісна орієнтація, стан духу

Hybris as a factor of individual criminal

V.V. SURKOV

Sumy state A.S.Makarenko pedagogical university, Sumy, Ukraine, E-mail: vokrus@ukr.net

Abstract

Criminal personality for thousands of years is the object of philosophical research. For philosophical an-

© В.В. Сурков, 2014

thropology, in particular, it is important to understand which components of human nature can be regarded as criminal. The term "hubris" that appears in ancient Greek culture, today received its second wind. It is widely used (especially in the West) to refer to the human outlook, which provokes too arrogant, defiant behavior, which is a public danger. The term "hubris" is often used in criticism of certain politicians. However, we propose to expand the scope of its application also in other spheres of public life. In the history of criminology there are many examples of people with hubris, especially among dangerous criminals. Therefore hubris can be considered as criminogenic factor that requires research and limitations of the society. In another case, there is a situation, by analogy with the term "intoxication of power", can be called "intoxication of impunity". This thesis is confirmed by authoritative theories developed in criminology, sociology, psychology too. It is also consistent with some modern philosophical views on the nature of the criminal personality. Analysis of factors that stimulate the emergence and growth of hubris, suggest that most are present in a mass society. It generates anomie (loss of values) that *щаяу* manifests as hubris that can act as criminogenic factor. Therefore, hubris reducing requires changes in the organization of social life.

Keywords: anomie, criminal person, hubris, hubristic, motives of crime, value orientation, state of mind

Постановка проблеми. Профілактика злочинності є однією з умов розвитку та процвітання суспільства. Оскільки суб'єктом злочину завжди виступає людина, ми вважаємо важливим дослідження причин формування злочинної особистості. У цій статті ми звернемося до поняття «гюбріс», яке з'явилося у давньогрецькій культурі і протягом останнього десятиліття досить активно вживається у західній науковій та публіцистичній літературі. Гюбріс – це втрата людиною відчуття меж дозволеного їй (богами, природою, соціумом), що проявляється у поведінці як зарозумілість, нахабство, зухвалість і т.п. Дане дослідження покликане показати соціальну небезпечність гюбрістичного світовідношення особистості як фактора, що може провокувати злочинну поведінку.

Аналіз досліджень і публікацій. Злочинна особистість як філософська проблема досліджувалася ще за античних часів. Так, Платон вважав, що головною причиною схильності людини до скоєння злочину є неправильне її виховання. Схожих поглядів дотримувався й Демокрит, стверджуючи, що неправильна поведінка людини обумовлена відсутністю у неї знання про більш правильну поведінку. На відміну від них, Аристотель стверджував, що законотворча поведінка людини зумовлена лише острахом покарання. У середні віки Фома Аквінський розділяв людей на добродійних (які не скоюють злочину тому, що це протирічить їхнім моральним переконанням) і грішних (які не скоюють злочину лише з остраху покарання). Значний внесок у подальше розуміння злочинної особистості зробили філософи Відродження і Просвітництва. Т. Мор і Д. Локк говорили про соціальну природу злочинної поведінки. Цієї лінії дотримувалися також Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер та ін. На відміну від них, Т. Гоббс вважав злочин проявом природної для людини «війни усіх проти усіх» і пов'язував законотворчу поведінку лише з острахом покарання. У сучасній філософії тему злочинної особистості розробляв, зокрема, М. Фуко. Не менш важливими для філософського дослідження проблеми злочинної особистості є надбання психології та соціології, такі як теорії соціальної аномії

(Е. Дюркгейм та ін.), конфлікту культур (Т. Селлін), диференціальної асоціації (Е. Сазерленд), теорія соціального конфлікту (К. Маркс, Ф. Енгельс), психоаналітична теорія (З. Фрейд) та ін.

Для обґрунтування нашої позиції ми використали джерела, що представляють класичну для вітчизняної кримінології психосоціальної модель визначення злочинної особистості, а також публікації, в яких злочинна особистість розглядається з філософських позицій як певний стан духу людини. Перший підхід ми охарактеризуємо, спираючись на навчальний посібник з кримінології, який використовується в українських ВНЗ [3]. Другий підхід буде представлений працею І. Тазіна «Духовність як основа цілісності особистості злочинця» [6]. Також ми вважаємо доцільним провести паралель між гюбрістичною особою злочинця й гюбрістичною особою політика, спираючись на праці Д. Оуена, зокрема «Історія хвороби. Недуги світових лідерів останнього сторіччя» [4;7].

Метою дослідження є обґрунтування тези про те, що гюбріс є світовідношенням людини, що у певних умовах зумовлює її здатність до скоєння злочину. Ми також наполягаємо на тому, що сучасне масове суспільство створює саме такі умови, які виступають як соціальний аспект злочинної реалізації гюбрісу.

Виклад основного матеріалу.

Гюбріс і злочин: історико-культурний контекст. Історія криміналістики містить цілий ряд імен особистостей, що скоювали злочини із небувалою зухвалістю. Причому їх зухвалість із кожним новим злочином поступово зростала. Багато хто з цих особистостей, хизуючись своєю «фартовістю», залишали на місцях злочинів «фірмові знаки», щоб заявити суспільству про своє «авторство» і таким чином кинути йому виклик. Для характеристики такої поведінки, за аналогією з досить поширеним поняттям «сп'яніння владою», запропонуємо словосполучення «сп'яніння безкарністю».

Як правило, відсутність покарання за вчинені діяння злочинець пояснює собі власними надзвичайними талантами – або навіть причинами містичного характеру. Людина починає вірити у свою винятковість, «обраність» і

знаходить у цьому підтвердженні ілюзорного права на злочин. Таке засліплення подібне до гюбрісу персонажів давньогрецької драми. Під гюбрісом ми розуміємо те саме, що І. Суріков, який пише: «Якщо спробувати передати значення терміну «гюбріс» описово, то виявиться, що це – зухвале прагнення людини піднятися над своєю людською долею, перевершити її, стати істотою вищого порядку» [5].

Гюбрістичну природу деяких злочинів відзначали ще давні греки. Зокрема, Гесіод характеризує такі гюбрістичні форми людської поведінки, як «крісіс» (недобру справу), «мюфос» (сперечання) і «фарсос» (нечесно нажите багатство), кожна з яких може проявлятися у діях, які сучасне право трактує як правопорушення або злочин. На нашу думку, гюбріс злочинців схожий до «гюбріс-синдрому» політиків. Тут спостерігається те саме порочне коло: гюбрістична особистість прагне реалізуватися у діяльності, яка дозволяє їй вийти за рамки суспільних заборон, а вийшовши за них, вона отримувє підтвердження своїх домагань і стверджується у думці про власну винятковість і наявність у неї права на вчинення заборонених вчинків. На нашу думку, таке розуміння одного з джерел злочинної поведінки особистості узгоджується як із соціопсихологічною концепцією злочинної особистості, так і з її філософським розумінням у контексті людської духовності.

Гюбріс та особа злочинця у кримінології. Особистість злочинця – одне з базових понять у кримінології. «Особа злочинця є цілісною системою соціальних і психічних властивостей, що утворюють її суспільну небезпеку, яка детермінує вчинення злочину», – сказано у підручнику з кримінології [3, с. 99]. У цій системі виділяють кілька рівнів, які у тій чи іншій мірі формують світогляд і світовідношення злочинця: соціально-демографічну, соціально-рольову (функціональну) та морально-психологічну (або ціннісно-орієнтаційну). Найбільш глибоким є останній з названих рівнів існування особистості: «Криміногенно деформовані моральність і психологія особистості формують потреби, інтереси та, нарешті, мотивацію, що й породжують злочинну поведінку» [3, с. 104].

Спираючись на цю концепцію у дослідженні гюбрістичних мотивів злочину, зосередимо увагу на ціннісній орієнтації особистості, яка має найважливіше значення для вибору способів реалізації тих чи інших мотивів її діяльності. У просоціально орієнтованих індивідуумів моральні, правові, релігійні, естетичні цінності активно блокують сприйняття і розвиток злочинних установок діяльності, які завжди присутні у соціумі як один з варіантів групової поведінки. З іншого боку, антисоціальні морально психологічні ціннісні орієнтації у їх акцентуйованих формах здатні стати самостійним джерелом злочину. До них можна віднести і гюбрістичні орієнтації індивідуума (напри-

клад, тяжіння до постійного самоствердження або хворобливі форми доведення особистої переваги над іншими). Грунтуючись на концепції злочинної особистості, гюбріс можна розуміти як крайній прояв індивідуалістичного світовідношення, здатний породжувати мотиви, які надають злочинний характер способам задоволення властивих людині не тільки матеріальних, а й соціально-психологічних потреб. «Потреби соціального характеру (самоствердження або збереження підвищення престижу чи статусу, перевага над навколишніми) призводять до формування мотивів агресивного характеру (ненависть, помста, образа, ревнощі тощо)» [3, с. 112].

Гюбріс та злочинна особистість як стан духу. Наша концепція гюбрісу як криміногенного світовідношення не протирічить також і розумінню злочинної особистості як специфічного стану духу людини. Приміром, І. Тазін вважає, що, хоча наслідки злочину соціально, його природа духовна [6]. Автор бачить дві моделі генези злочину. Перша з них пов'язана з абсолютизацією людиною певного життєвого сенсу, що приводить до втрати особистістю духовної рівноваги і свободи вибору. Друга модель проявляється у поступовій втраті сенсу життя, утворення духовного вакууму, який особистість намагається заповнити формами діяльності (у т.ч. злочинної), які ілюзорно заповнюють цей вакуум. Першій моделі відповідає психологічний стан тривожності. Другій моделі відповідає наростаюче духовне і практичне відчуження від соціуму, основних форм культури, сім'ї, політичних, патріотичних, національних інтересів і т.п.

З позицій злочинної особистості як стану духу визначимо гюбріс як стан духу, пов'язаний з абсолютизацією сенсів, що лежать у галузі самоствердження особистості у соціальному просторі.

Згадуючи роман Ф. Достоєвського «Злочин і кара», можна стверджувати, що мотив скоєння Раскольниковим злочину має гюбрістичну складову, що виражена у питанні: «Тварина я тремтяча або право маю?». Ми вважаємо, що сучасне масове суспільство, з його культом споживання створює велику кількість ситуацій, які для гюбрістичної особистості стають поштовхом до злочину. Матеріальне багатство, приналежність до еліти зводяться споживачкою культурою у ранг життєвого ідеалу. В умовах суспільства, що має соціальні верстви і прошарки з різко несхожим матеріальним і культурним статусом, індивід, що формується, достатньо швидко приходиться до переконання, що законні способи досягнення споживчих ідеалів найчастіше є неефективними, а ефективні – незаконними. Цей механізм добре описує концепція соціальної аномії Р. Мертона [2]. Звичайно, злочинцями стають далеко не всі незадоволені і розчаровані індивідууми. Гюбріс-

тична особистість – це особистість розбалансована, вона схильна піддаватися пристрастям, які у деяких випадках здатні привести її до злочину. Гюбрис може явно проявлятися до початку кримінальної діяльності особистості або розвиватися вже у процесі її здійснення, провокуючи подальші злочини. Злочинець із гюбрисом може перейти до категорії злісних (що вчиняли злочини неодноразово і раніше судимих) і особливо злісних (неодноразово судимих рецидивістів та особливо небезпечних рецидивістів).

Висновки. Таким чином, через поняття «гюбрис» ми описали узагальнену схему формування злочинної особи. Гюбрисична при-

рода злочину не є очевидною, тому необхідно продовжити її подальше дослідження і зробити предметом публічних дискусій з метою пошуку механізмів обмеження гюбрису як криміногенного фактора. На нашу думку, локальні заходи нездатні вирішити цю проблему. Перетворення повинні відбутися у різних сферах суспільного життя. Оскільки масове суспільство стимулює в людині розвиток гюбрису, така модель суспільної організації наврядчи є продуктивною. Заради самозбереження людство повинно відкинути ті форми організації свого життя, які стимулюють деструктивну поведінку особистості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Драч Г. Рождение античной философии и начало антропологической проблематики [Электронный ресурс] / Драч Г. В. – Режим доступа: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000738/st003.shtml>
2. Мертон Р. Соціальна структура і аномія. [Електронний ресурс] / Роберт Кинг Мертон. Социальная структура и аномия. – Режим доступа: http://scepis.net/library/id_632.html
3. Михайлов О. Є., Горбань А. В., Міщук В. В. Кримінологія. Навчальний посібник / О.Є. Михайлов, А. В. Горбань, В. В. Міщук. – К. : Знання, 2012. – 565 с.
4. Оуэн Д. История болезни. Недуги мировых лидеров последнего столетия / Дэвид Оуэн. – СПб.: «Амфора», 2011. – 640 с.
5. Суриков И. Порыв и мера: индивидуалистическая и коллективистская тенденции в древнегреческой культуре полисной эпохи [Электронный ресурс] / Игорь Суриков. – Режим доступа: <http://seminariumhumanitatis.info/18%20almanax/surikov.htm>
6. Тазин И. Духовность как основание целостности личности преступника / И. И. Тазин // Вестник Томского государственного университета. – 2004. – №283. – С. 63 – 66.
7. Owen D. Hubris syndrome [Электронный ресурс] / David Owen. Hubris syndrome – Режим доступа: <http://www.clinmed.rcpjjournal.org/content/8/4/428.full.pdf>

Стаття надійшла до редакції 08.04.2014

REFERENCES:

1. *Drach G.* Rozhdenie antichnoj filosofii i nachalo antropologicheskoy problematiki (Birth of ancient philosophy and the beginning of an anthropological perspective). Regime to access: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000738/st003.shtml>
2. *Merton R.* Social'na struktura i anomija (Social structure and anomie). Regime to access:: http://scepis.net/library/id_632.html
3. *Mihajlov O. E., Gorban' A. V., Mishhuk V. V.* Criminologija: navchal'nyj posibnik (Criminology: tutorial). Kiev, 2012. 565 p.
4. *Owen D.* Istoriija bolezni. Nedugi mirovyh liderov poslednego stoletija (In sickness and in Power). Sankt-Peterburg, 2011. 640 p.
5. *Surikov I.* Poryv i mera: individualisticheskaja i kollektivistskaja tendencii v drevnegrecheskoy kul'ture polisnoj jepohi (Impulse and measure: individualistic and collectivist tendencies in the Greek polis culture era). Regime to access:: <http://seminariumhumanitatis.info/18%20almanax/surikov.htm>
6. *Tazin I.* Duhovnost' kak osnovanie celostnosti lichnosti prestupnika (Spirituality as the basis of personal integrity of the criminal). *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2004, no. 283. pp. 63-66.
7. *Owen D.* Hubris syndrome. Regime to access:: <http://www.clinmed.rcpjjournal.org/content/8/4/428.full.pdf>

Сурков Володимир Володимирович – аспірант
Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка
Адреса: 40002, м. Суми, вул. Роменська, 87
E-mail: vokrus@ukr.net

Surkov Volodymyr Volodymyrovych – postgraduate
Sumy state A.S.Makarenko pedagogical university
Address: 87, Romenska str., Sumy, Ukraine, 40002
E-mail: vokrus@ukr.net